

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie

Luděk Pekárek; Milan Rojko
Geopatogenní zóny a fyzika

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 36 (1991), No. 1, 24--37

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/138816>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 1991

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

- [39] WILKINS, C. L., RANDIĆ, M., *Theor. Chim. Acta*, 58 (1980), 45—68.
- [40] HÜCKEL, W.: *Theoretische Grundlagen der Organischen Chemie, díl 1*. Leipzig: Akademie Verlag Press. 1952.
- [41] UGI, I., GILLESPIE, P., GILLESPIE, C., *Ann. N. Y. Acad. Sci.*, 34 (1972), 416—432.
- [42] DUGUNDJI, J., UGI, I., *Top. Curr. Chem.*, 39 (1974), 19—64.
- [43] ZELINKA, B., *Časopis Pěst. Mat.*, 100 (1975), 371—373.
- [44] SOBIK, F., in: *Graphs and Other Combinatorial Topics*, FIEDLER, M., Ed., Proc. Symp. Prague 1982. Leipzig: Teubner (1983), 278—285.
- [45] KADEN, F., in: *Graphs and Other Combinatorial Topics*, FIEDLER, M., Ed., Proc. Symp. Prague 1982. Leipzig: Teubner (1983), 145—158.
- [46] CHARTRAND, G., SABA, F., ZOU, H.-B., *Časopis Pěst. Mat.*, 110 (1985), 87—91.
- [47] JOHNSON, M. A., in: *Graph Theory and its Application to Algorithms and Computer Science*. ALAVI, Y., CHARTRAND, G., LESNIAK, L., WALL, C., ed. New York: John Wiley 1985, 457—470.
- [48] BALÁŽ, V., KOČA, J., KVASNIČKA, V., SEKANINA, M., *Časopis Pěst. Mat.*, 111 (1986), 431—433.
- [49] BALÁŽ, V., KVASNIČKA, V., POSPÍCHAL, J., *Časopis Pěst. Mat.*, 114 (1989), 155—159.
- [50] BALÁŽ, V., KVASNIČKA, V., POSPÍCHAL, J., *Discr. Appl. Math.*, v tisku.
- [51] ZELINKA, B., *Czech. Math. J.*, 33 (1983), 126—130.
- [52] ZELINKA, B., *Math. Slovaca*, 38 (1988), 19—25.
- [53] KOČA, J., *Collect. Czech. Chem. Comm.*, 53 (1988), 3119—3130.
- [54] KOČA, J., *J. Math. Chem.*, 3 (1989), 73—89.
- [55] JOHNSON, M. A., *Czech. Math. J.*, 37 (1987), 75—85.
- [56] BONDY, J. A., HEMMINGER, R. L., *J. Graph Theory*, 1 (1977), 227—268.

Geopatogenní zóny a fyzika

Luděk Pekárek, Milan Rojko, Praha

V posledních zhruba patnácti letech se v Československu neobyčejně intenzivně propaguje proutkaření (často s novými názvy biolokace nebo bioindikace) jako účinná, avšak vědou stále ještě nevysvětlená metoda k vyhledávání vody, rud, k diagnostice nemocí a také k vyznačování toho, co proutkaři a jejich zastánci nazývají geopatogenními zónami [1—10]. Propagace proutkařů v televizi, v rozhlase, v denním tisku i v zábavných a populárních časopisech u nás vedla v posledních několika letech dokonce k tomu, že národní výbory vydávají k činnosti proutkařům oficiální povolení. V něm bývá často výslovně uvedeno i vyhledávání geopatogenních zón ([11]). V poslední době se vyznačováním geopatogenních zón na pozemcích i v bytech zabývají nejen jednotlivci, ale

RNDr. LUDĚK PEKÁREK, DrSc. (1924) je vedoucím vědeckým pracovníkem Fyzikálního ústavu ČSAV, Na Slovance 2, 180 40 Praha 8.

RNDr. MILAN ROJKO, CSc. (1934) je odborným asistentem MFF UK, Ke Karlovu 3, 121 16 Praha 2.

i družstva a soukromé podniky. Za první republiky nezařadila tehdejší živnostenská komora proutkaření ani do seznamu uznaných řemesel.

Periodické propukání propagace a občasný vzrůst oblíbenosti proutkaření není nic nového a pozoruje se i v jiných zemích. Omezíme-li se na dvacáté století, došlo k zvýšenému zájmu o proutkaření ve střední Evropě zvláště ve dvacátých a třicátých letech, a pak znovu v padesátých a sedmdesátých letech, a to zvláště v Rakousku a v Německu. V souvislosti s tím se šířily zprávy, že existuje blíže nespecifikované zemní záření, které ohrožuje zdraví každého, kdo v místě jeho silného výskytu delší dobu pobývá. (Viz např. [12], kde je i obsáhlý kritický přehled o další, zejména německé literatuře).

Geopatogenní zóny byly právě oblasti výskytu silného zemního záření. Tvrdilo se, že v bytech mají zóny s intenzivním zemním zářením tvar úzkých pruhů, zpravidla ostře omezených přímkovými nebo jen málo zakřivenými hranicemi. Tam, kde se patogenní zóny křížily, byl údajný zhoubný vliv zemního záření zvláště silný. Geopatogenní zóny se dávaly někdy do souvislosti s tak zvanými dračími žilami, v jejichž existenci věřili už starověcí Čiňané, kteří ze strachu z jejich zhoubného vlivu nestavěli svá obydlí v místech takto označených.

Původ představ o zemním záření souvisel mimo jiné s pokusy vysvětlit, proč proutkař nachází vodu: předpokládalo se, že proutkař má schopnost zemní záření podvědomě pocítovat a následující nevědomou změnou napětí svalů vyvolávat tzv. proutkařskou reakci, tj. prudký pohyb proutku, který proutkař drží a ohýbá v rukou. Zvláště silně měla toto záření vydávat podzemní voda. Proto také se někdy místo obratu „máte postel nad patogenní zónou“ používal obrat „spíte nad pramenem“ nebo „nad křížícími se prameny“. Někteří proutkaři se tak vyjadřují i dnes.

Mezitím pokročila fyzika natolik, že lze přístroji zjistit elektromagnetické záření, korpuskulární záření i mechanické vlny nesmírně malých intenzit. Záření, které by mělo vlastnosti přisuzované onomu zemnímu záření, se však nenašlo. Propagátorům proutkaření, zemního záření a geopatogenních zón to však příliš nevadí.

Tento článek se soustřeďuje na problematiku geopatogenních zón. Je zřejmé, že proklamované vlastnosti geopatogenních zón by měly mít svou podstatu ve fyzikálních procesech. Avšak v žádné škole, počítaje v to vysoké školy s fyzikálním zaměřením, se posluchači o geopatogenních zónách ve fyzice nic nedovědí. Klademe si proto za cíl aspoň částečně vyplnit toto politováníhodné vakuum ve vzdělávání fyziků a absolventů oborů fyzice blízkých. Potřeba vyhledávání míst vhodných pro kopání studny, ke kterému se často zvou proutkaři, je dnes stále menší — i v malých obcích je většinou zaveden vodovod — a o studny mají zájem převážně již jen chataři a majitelé osamělých domů. Vyznačování geopatogenních zón naproti tomu poklesem zájmu netrpí, naopak, díky stále sílící propagaci v tisku, v rozhlasu a v televizi a při intenzivní inzerci zájem o geopatogenní zóny stále stoupá. Jde tedy o téma vskutku aktuální.

Geopatogenní zóna není ovšem přírodovědecký pojem. (Používají se i jiné názvy — dračí žíly, dráždivé zóny, Hartmannovy zóny, Curryho pásy, švýcarská síť, v poslední době i geoanomální zóny, geoaktivní zóny aj.) Bez ohledu na to, že se ani název neustálil, je především na místě obsah tohoto pojmu jasně vymežit.

Najít jednoznačnou a všeobecně uznávanou definici geopatogenní zóny v literatuře se však nepodaří. S proutkaři a jejich zastánci se shodneme patrně jen v tom, že to je

místo v terénu nebo v budově či v bytě, které tímto názvem označil proutkař. Popis vlastností a podstaty geopatogenních zón není jednotný, stejně jako není jednotná jejich interpretace. (Viz například [2, 4, 5, 7, 9, 12–21]).

Převažují tvrzení, že geopatogenní zóny škodí zdraví lidí i zvířat a působí nepříznivě na růst rostlin. Ojedinele se však najdou i tvrzení, že nad některými zónami naopak rostliny rostou lépe a pobyt nad nimi lidem (nebo aspoň některým lidem) prospívá. (Název geoaktivní nebo geonómální zóna používaný nyní občas místo názvu geopatogenní zóna se tomuto tvrzení přizpůsobil.) Někteří specialisté v uvedené problematice například tvrdí, že pes se geopatogenním zónám vyhýbá, kočka je naopak vyhledává.

Proutkařící geologové ztotožňují někdy geopatogenní zóny s místy na zemském povrchu, kde ze země uniká do vzduchu radioaktivní radon nebo jiné látky, které ve větší koncentraci mohou poškozovat zdraví, popř. tímto názvem označují místa, kde jsou lokální extrémny nebo náhlé změny („anomálie“) některých fyzikálních veličin – teploty, magnetického nebo tíhového pole, elektrického odporu zeminy a podobně [9, 19]. Takové oblasti v terénu lze však snadno zjistit fyzikálními přístroji. Označovat je stejným názvem jako pruhy v terénu a v bytech, které vyznačil proutkař, je neodůvodněné. Korelace objektivní fyzikální lokalizace takových míst s proutkařskou reakcí nebyla totiž nikdy spolehlivě (například srovnáním nezávislých údajů při použití dvojnásobné slepé metody) prokázána. Ostatně z těchto geofyzikálních „anomálií“ je jen unikající radon reálným nebezpečím pro lidské zdraví. Mnohem častěji než radon vystupující z podzemí ohrožuje v Československu zdraví občanů radon uvolňující se v některých domech z panelů vyrobených z nevhodných surovin.

Velmi neurčitě bývají geopatogenní zóny charakterizovány i v tak zvané psychotronické a psychoenergetické literatuře (například [13–15, 18]), a to zpravidla jako místa s anomálním průběhem některé blíže nespecifikované fyzikální veličiny, s její diskontinuitou a podobně.

Popis účinků geopatogenních zón bývá naproti tomu většinou velmi podrobný a konkrétní. Dodávají ho především proutkaři a družstva nebo podniky, které se této činnosti věnují jako činnosti výdělečné, a hojně jej publikují také výzkumníci z oboru psychotroniky a psychoenergetiky ve sbornících z konferencí, ze seminářů o geopatogenních zónách a v populární a zábavné literatuře ([2, 4, 7, 9, 12–21].)

Dobrou představu o tom, co proutkaři (kteří se nyní většinou nazývají senzibily) majitelům bytů a pozemků jako služby nabízejí a jak důležitost svých služeb odůvodňují, dává dále uvedená písemná informace o podstatě a účinku geopatogenních zón. Zákazníkovi ji po dotazech poskytla proutkařka, když před tím v jeho bytě vyznačila místa s patogenními zónami. Přetiskujeme ji bez úprav. Stejně nebo podobně vysvětlení – častěji ovšem jen ústní – může získat každý, kdo použije služeb proutkaře a zajímá se podrobněji o vlastnosti vyznačených zón.

Několik poznámek a informací k inzerátu č. 1276, uveřejněném v Nástupu ze dne 11. ledna 1990, týkající se vyhledávání patogenních — škodlivých zón v bytech a na pracovištích.

Patogenní zónou rozumíme nepravdělnou část prostoru, zatíženou určitým druhem záření. Jedná se o elektromagnetické záření, radiační, mechanické druhy, různé vysílače i přijímače, radar, rentgen, magnetické pole, elektrické, záření gama, ultrazvuk, infrazvuk — dále gravitační vibrace v oblasti

pohybujících se hmot — vody, metro, pásy dopravníků a pod., záření nad tektonickými zlomy a jinými geologickými útvary. Patogenní je vše, co člověka a jeho tkáň ovlivňuje tak, že vede k poruchám, proto patogenní zóny.

Každé záření, které organismus zachycuje, je škodlivé.

V prostorech, kde člověk žije a pracuje, dochází k výronům těchto silných záření, ale ne třeba ještě v síle zaznamenané měřicími přístroji a nebo v síle odpovídající ještě bezpečnostním normám. Tento dlouhodobý vliv záření v člověkem obývaných prostorech může například ovlivňovat četnost poruch při generování šroubovice ribonukleové kyseliny, nositelky genetické informace. V lepším případě taková porucha škodí činnosti a funkci příslušné buňky, v horším ovlivní její dělení a potom nás potomstvo jedné buňky může ohrozit i rakovinou. Tento proces postupného narůstání chyb může trvat i mnoho let.

Směsi záření vznikají obvykle křížením směru toků energií zářeními nesených a stávají se v podstatě uzly, jejichž patogenita může neúměrně vzrůstat.

Většina druhů zón má svoji hranici, okraj, odkud již nepůsobí, stačí třeba dát židli na pracovišti, či postel v bytě o půl metru dále a je vše v pořádku. To ovšem vyžaduje dobrou detekční schopnost proutkaře.

Jak uvedl ing. Miloslav Bolek, CSc. v článku *Psychotronika a geopatie — faktor zdravotně vyhovující výstavby* — tuto novou problematiku patogenních zón je třeba ve stavebním oboru respektovat. Při splnění uvedených zásad lze zabezpečit zdravotně nezávadné pracovní a bytové prostředí, což má za následek snížení pracovní úrazovosti a nemocnosti. V současné době se průzkumem geopatogenních zón zabývá velké množství zahraničních stavebních firem. V první fázi projektu se zpravidla na pozemku provádí průzkum dráždivých pásem a podle výsledku se volí zdravotně nezávadná celková dispozice objektu. V prostoru vlastní zástavby se pak zjišťuje struktura globálních sítí dráždivých polí a pak se navrhuje vnitřní dispozice zařízení objektu, především poloha lůžka a stálých pracovních míst.

V tomto článku rovněž vyslovil podezření MUDr. Juryška, okresní onkolog v Olomouci, že vysoký výskyt onemocnění na novotvary v Olomouci souvisí s množstvím podzemních vodních toků, což bylo podnětem k detailnímu průzkumu jedné sídelní lokality a sice čtvrtě Letná, kde byl výskyt největší.

Geopatogenní zóny mají také svoji stupnici škodlivosti, jak dále uvádím:

1. Slabá, na hranici poznatelnosti, účinky organismus snadno eliminuje.
2. Dobře rozpoznatelná, účinky zdravý organismus dokáže dlouhodobě eliminovat, nemocného člověka však již zřetelně oslabuje a proces léčby se prodlužuje.
3. Oslabuje nervový systém, vzniká lehká nervozita, její účinky zdravý organismus dokáže po nějaký čas eliminovat, nemocný však vykazuje nelepšící se obtíže.
4. Silná nervozita, nespavost, dysfunkce orgánů, zdánlivě nevléčitelné chronické bolesti a nemoci, které se však pobytem mimo zónu rychle zlepšují. Zdravý organismus dokáže po krátký čas vzdorovat, nemocný již nikoliv.
5. Vznik nezhoubných malformací, neklid doprovázející člověka i mimo zónu, dysfunkce orgánů, které se však pobytem mimo zónu nelepší a je nutné je léčit, totéž s bolestmi, nervový stav je podobný stresu.
6. Vznik silných degeneračních změn a prekanceróz, deprese, bolesti neznámého původu nereagující na terapii, vystupňované obtíže předchozího stupně.
7. Během let vznik mutací a kancerogenních změn, může, ale nemusí být nervová reakce (jedná se o oblast prahu nervové reaktivity). Člověk pozoruje spolu s jeho bližními ztrátu svých fyzických i duševních sil, rychle stárne.
8. Vznik zhoubného bujení během několika let, ale chybí již zcela nervové reakce, a proto se v této zóně člověk cítí o něco lépe než v předchozí (je zákeřná), poruchy orgánů tedy nejsou tak markantní (i když jsou těžké), bolesti většinou nervový systém není schopen přenést a tak jsou jen minimální,

normální spánek ale v podstatě chybí, spíš je patrná apatie, mírné přiotrávení špatně vyloučenými metabolickými produkty, žlutobíle vybledlá kůže upozorňuje, ale postižený se necítí těžce nemocen.

9. Zhoubné bujení se projeví během několika měsíců, nedojde-li ale dříve k úmrtí ze selhání orgánové funkce, poruchy prudce narůstají, projevuje se vyčerpání hormonální povahy, apatie — člověk ani organismus nevzdoruje, regenerace v podstatě chybí, vznikají atrofie a otrava metabolickými zplodinami.

10. Téměř okamžité poruchy orgánů a jejich funkcí, které jsou příčinou úmrtí (tedy již ne rakovina), zástava růstu, rychle vzniká tupá bolest hlavy, apatie již nemá čas vzniknout, protože vzniká pudová úzkost a strach z tohoto místa (i halucinace) a člověk zde dlouho nevydrží pobývat.

11. Ztráta rovnováhy (nebezpečí úrazu) během hodin ztráta vědomí, těžký šokový stav bývá příčinou úmrtí během několika dní, stav organismu se jen výjimečně upraví intenzivní léčbou.

12. Smrtelně nebezpečná místa, smrt nastává nejpozději během několika hodin, podle původu patogenního záření.

Tato silná záření č. 11–12 stupně se normálně nevyskytují.

Čím vyšší stupeň, tím kratší čas pobytu v zóně stačí na vznik obtíží.

Zjednodušeně: stupeň s. 1.—3.	12 hodin za den
4.—6.	8 hodin
7.—9.	4 hodiny
10.	2 hodiny

Tvar patogenní zóny není v prostoru ničím omezen a její aktivita může být zcela nepravidelná v uvedeném prostoru, ale i čase, dle povahy záření, která jí dala vzniknout. Patogenním zónám se snažíme vyhýbat.

Malé děti jsou velmi citlivé a proto si vyhledávají v postýlce vždy takové místo, aby se zónám vyhnuly a nebo neklidně spí. Proto také určujeme dětem jejich zdravotní stav tím, kam jim umístíme postýlku. U nás se zatím k těmto jevům projevuje spíš nedůvěra. V zahraničí se však těmito psychotronickými fenomény zabývají již na vědecké bázi, např. v USA, NSR a SSSR. V Praze pracuje pod VŠCHT psychoenergetická laboratoř, kde je jejím vedoucím prof. Ing. Svatopluk Valenta, CSc., který se zabývá vyhledáváním osob se zvýšenou citlivostí — senzibilů — a možnostmi využití těchto schopností a také PhDr. Zdeněk Rejdák, který toto pracoviště — pro psychotroniku a juvenologii — vede a který má v nejbližší době uveřejnit svoji publikaci — *Průvodce po psychotronice*.

V loňském roce jsem navázala na své dosavadní zkušenosti s vyhledáváním pramenů a zaměřila jsem se na patogenní zóny. Přihlásila jsem se na přezkoušení schopností a získala jsem atest a možnost tuto činnost provádět na základě dohody o vedlejších pracovních poměru a nyní jako prováděnou službu pod MNV v Novém Boru. Za každou prohlédnutou místnost se účtuje 100,— Kčs.

K tomu poznamenejme, že zmíněný výzkum dr. Juryška je popisován ve sborníku z V. mezinárodní konference o psychotronice, viz citace [17], 2. díl, str. 123–124, a článek *Průvodce po psychotronice* vyšel v 8. čísle časopisu *Věda a technika mládeži*, ročník 1990 [20]. Úvahy o geopatogenních zónách a zdravém bydlení jsou publikovány také v článku Z. Meisnera *Geoanomální zóny* v časopise T 89 [19].

V časopise určeném fyzikům se citovaná informace musí jevit jako humoristická příloha prokládaná horory, která mimo jiné dokazuje i to, jak politováníhodné výsledky přinesla autorce textu výuka fyziky a ostatních přírodních věd. Bylo by nemístným podceňováním čtenářů Pokroků, kdybychom rozebírali nesmyslnost tvrzení o fyzikálních jevech, které s patogenními zónami podle citovaného textu souvisejí. Je však třeba si uvědomit, že výmysly se střídají s důvěryhodnými tvrzeními a že zákazníci proutkařů nemají zpravidla takové fyzikální znalosti, aby dokázali bezpečně rozeznat nesrovnalosti

(přiléhavější výraz by zde asi byl nehoráznosti) obsažené v textu. Na většinu lidí musí text působit nejen hrozivě, ale také vědecky.

I v oficiální psychotronické literatuře [13, 14] se však můžeme dočíst, že geopatogenní zóny vyvolávají nejen bolesti hlavy a nespavost, ale i těžká onemocnění. Například v příspěvcích [17, 18] se výslovně tvrdí, že pobyt v oblasti zóny způsobuje po delší době rakovinu, onemocnění jater, choroby dolních cest močových, neplodnost, chronickou rýmu a řadu dalších chorob. Seznamy vyvolaných nemocí s potřebnou dobou působení zóny jsou v [18] dokonce seřazeny do tabulek podle doby pobytu v zóně a podle intenzity zóny. Geopatogenní zóny mají podle [21] špatný vliv i na krávy, což lze zmírnit alobalem, magnety, pětiúhelníkovými smyčkami, nejlépe však zbouráním kravína a jeho novým postavením na místě, které proutkař označil jako lokalitu bez patogenních zón.

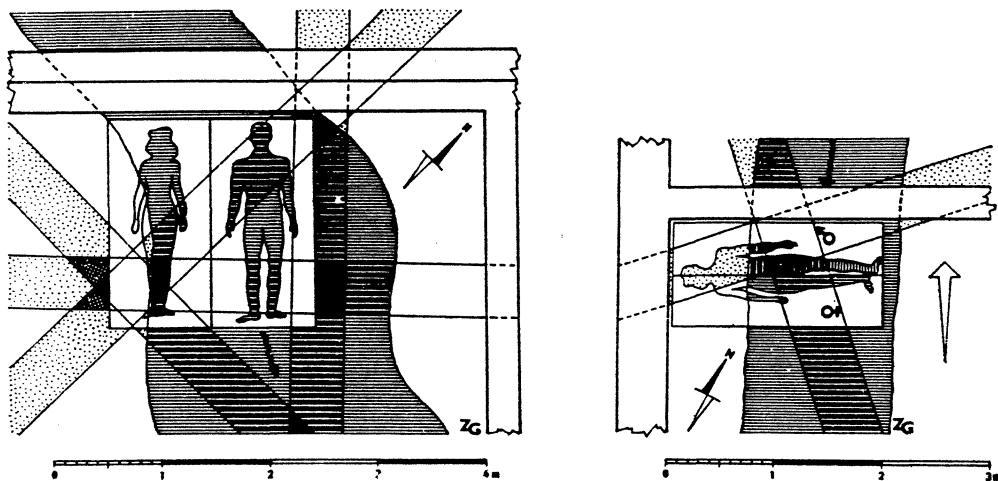
Normální člověk pocítí zhoubný vliv zón, až když onemocní. Proutkař (senzibil) naproti tomu rozezná pomocí proutku zóny ihned. To umožňuje každému velmi jednoduchou a nenákladnou prevenci: postel nebo židle se posune do místa, které proutkař označil jako místo bez patogenní zóny. Protože zóny jsou úzké a ostře ohraničené, nečiní to většinou obtíže, ač se někdy může stát, že se v místnosti nenajde dostatečně velká plocha bez zón pro umístění manželských postelí, nebo se po novém uspořádání nábytku nedají otvírat dveře, okna či skříně. (Citujme raději doslova podle [17], str. 128, kde je tato obtíž formulována jazykem vpravdě vědeckým: „... způsob průběhu vodních toků a pásů mřížových sítí v dispozici vytváří někdy nepřekonatelné potíže při rozmístění postelí, zvláště manželských, nebo narušuje provozní vztahy ke dveřím, oknům a k nábytku.“) Poznamenejme, že zmíněné vodní toky mají být pod zemí a vyznačil je v plánu bytu proutkař podle reakce proutku, stejně jako jmenované pásy mřížových sítí (obr. 1–3). Jde samozřejmě o sítě z patogenních zón.

Jisté nepohodlí a další výdaje může také znamenat okolnost, že po přemístění nábytku se s určitým zpožděním někdy samy od sebe přemístí i zóny. Proto se doporučuje pozvat si asi po půl roce proutkaře do bytu nebo na chatu znovu a umístění postelí a židlí přizpůsobit změněné poloze zón [4]. Podle některých proutkařů se zóny dokonce posunují podle polohy Měsíce a Slunce. V článku [19] se dočteme, že také různí senzibilové pociťují vliv zón různě – jinými slovy, různí proutkaři nevyznačí průběh geopatogenních zón v tomtéž místě stejně. Není na tom vlastně nic divného, protože zóny se posouvají a občas se i ztrácejí.

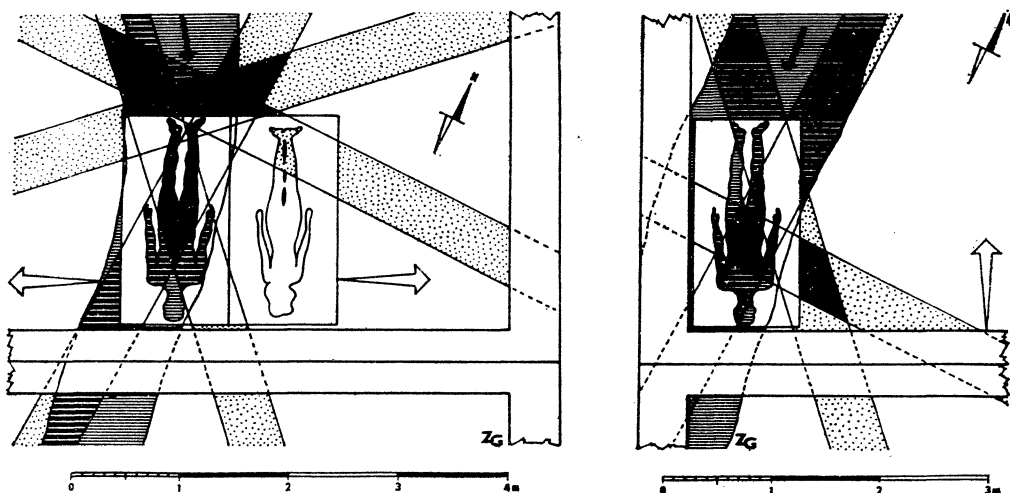
Předvedený výčet publikovaných tvrzení a rad je pohříchu neúplný. Hledáme-li však původní publikované práce, v kterých by byla uvedena a mnohá jiná jistě velmi závažná tvrzení o účincích geopatogenních zón experimentálně prokázána, zjistíme především, že jde o publikace ve sbornících, kde uveřejnění nepodléhá recenznímu řízení, nebo o články v časopisech zaměřených na parapsychologii či okultismus, případně o monografie s obsahem okultismu blízkým [22]. Popis experimentů je v těchto publikacích většinou krátký a neúplný. Vyznačuje se především tím, že účinnost proutkaření i existence geopatogenních zón se pokládají za samozřejmost. Neuvádí se, co proutkaři bylo o případných onemocněních v bytě nebo v domě předem známo. Tvrzení obyvatel o tom, že se zdravotní stav té které osoby po posunutí postele zlepšil, není objektivně ověřováno a statisticky srovnáváno s případy, kdy k zlepšení nedošlo. Psychické vlivy (známý placebo-efekt) autoři zpravidla vůbec neuvažují nebo ho předem bez náležitého

odůvodnění vylučují. Ani postup při vyhodnocování výsledků nebývá řádně popsán, zatímco úvahám o tom, že patogenní zóny byly známy už ve staré Číně nebo že zkostnatělá oficiální věda není s to přijmout nové poznatky, jsou věnovány dlouhé odstavce.

Vraťme se však ještě k přetištěnému textu a všimněme si dvou okolností, které jsou velmi důležité pro posuzování objektivnosti geopatogenních zón. První je tvrzení, že proutkař je na uváděné fyzikální jevy citlivější než fyzikální přístroje. Indikuje tedy

Obr. 1.

Obr. 2.

Obr. 3.

Obr. 1—3. Příklady geopatogenních zón, které vyznačil proutkař pomocí proutku v bytech (podle Z. Gardavského, viz [17]). Hustě vyčárkované oblasti se silně zakřivenými hranicemi jsou údajně existující podzemní toky, které proutkař vyznačil rovněž pomocí reakce proutku. Křížící se pásy s přímkovými hranicemi jsou patogenní zóny.

údajně přítomnost třeba elektromagnetického pole nebo radioaktivního záření, gravitačních vibrací (!) atd. i tehdy, kdy je sebedokonalejší současný přístroj ještě nemůže zjistit. Tím se vysvětluje, proč není možné proutkařovo tvrzení ověřit měřením pomocí nějakého dnes známého fyzikálního přístroje. A dále: proutkem zjištěná přítomnost těchto jevů (byť třeba v intenzitě nezjistitelné přístroji) škodí zdraví.

Tato dvě tvrzení nejsou zbytečná. Bez nich by totiž nebylo možné obhájit účelnost vyznačování geopatogenních zón proutkaři. Nejsou však ničím doložená, a zčásti přímo odporují dobře zjištěným poznatkům.

S tvrzením o extrémní citlivosti proutkaře na záření, magnetické pole, infrazvuk nebo ultrazvuk či jiné fyzikální jevy jsou ještě další potíže. Proutkař je údajně citlivý na neměřitelně malé podněty, ale při pokusech s měřitelnými signály jejich přítomnost nepozná. V této dosti obtížné situaci našli zastánci účinnosti proutkaření zajímavou obranu: proutkař je podle nich citlivý jen na velmi slabé intenzity příslušných veličin. Při vyšších intenzitách přestává reagovat, protože se jeho vstupní receptor zahltlí.

Pozoruhodnou vlastností této hranice mezi objektivní registrací jevu na jedné straně a neschopností identifikovat ho proutkem na straně druhé je její elasticita. Souběžně s tím, jak se daří zvyšovat citlivost nových měřicích přístrojů, posouvá se totiž i hranice, při které dochází u senzibilů k „zahlcování“ jejich receptoru. V některých případech — například u registrace radioaktivního záření — neponechala však už současná přístrojová technika pro senzibily místo k ustupování. Poučenější senzibilové proto jaderné záření jako možný spouštěcí signál pro reakci proutku již vyřadili.

Neudržitelnost tvrzení, že geopatogenní zóny vyznačené proutkařem souvisejí se známými fyzikálními jevy, je však nejlépe patrná z toho, kde proutkaři geopatogenní zóny vyznačují a jaký tvar vyznačené zóny mají. Na obr. 1–3 je průběh geopatogenních zón, jak jej vyznačil proutkař [17] v bytech nemocných lidí. Zóny mají tvar úzkých ostře ohraničených a zpravidla přímých pruhů. Tuto vlastnost přisuzují proutkaři geopatogenním zónám téměř vždy, pokud je vyznačují v bytech. Stejný ostře ohraničený průběh a stejnou šířku mají tyto zóny nejen ve sklepech nebo v přízemních místnostech, ale třeba i v patnáctém patře panelového domu. Jejich intenzita s polohou bytu ve vyšším patře zpravidla neklesá, někdy i roste.

Není třeba zdůvodňovat, že takový průběh nemůže mít ani koncentrace radonu či jiných látek vystupujících z podloží, ani radioaktivní nebo jiné záření, ani elektromagnetické nebo akustické vlny a nemohou ho mít jakékoli jiné známé fyzikální objekty. Ostatně i samo tvrzení, že při podprahové (objektivně neregistrovatelné) úrovni signálu v zóně lze současně ostře vymezovat její hranice, v sobě obsahuje zřejmý rozpor.

Ještě jedna kuriózní vlastnost geopatogenních zón stojí za povšimnutí. Skoro všude totiž trochu jsou a trochu nejsou. Téměř ve všech lokalitách sondovaných hledači zón, ať už jde o terén nebo o obytnou místnost, se najdou nejen geopatogenní zóny, ale také místa bez nich. S výrokem proutkaře, že zóny v daném místě vůbec nejsou nebo že zóna zahrnuje celou zkoumanou plochu, se téměř nesetkáme. Přitom právě výroky tohoto druhu by měly být nejčastější, už se zřetelem na velikosti sondovaných lokalit i na fyzikální jevy, které by měly být příčinou negativního působení zón.

Stojí za zaznamenání, že i pracovníci Výzkumného pracoviště pro psychotroniku a juvenologii při Vysoké škole chemicko-technologické, o jejichž kladném poměru

k proutkaření nemůže být pochyb, prohlásili před krátkou dobou ústy svého vedoucího vyznačování patogenních zón v bytech a v panelových domech za „absolutně neseriózní a nesmyslné“ a soudí, že taková činnost nemá být povolována a proti jejímu povolování že je třeba vystoupit [23]. Obdobné stanovisko vyjádřili nedávno i pracovníci Psychoenergetické laboratoře při těžce vysoké škole [24], ač i oni mají na využitelnost proutkaření velmi optimistický názor.

Pokusy spojit geopatogenní zóny se *známými* fyzikálními jevy tedy zcela a jednoznačně selhávají. Tento pokus o interpretaci však není jediný. Existují ještě dva další. První z nich – také pretendující na vědeckost – spočívá v představě, že proutkař reaguje na jev (pole, záření) dnešní vědě *neznámý*. Mluví se například o (blíže nedefinovaném) biopoli – do jisté míry jde v tomto případě o alternativu k zemnímu záření, které je nevýhodné tím, že je příliš fyzikální. Prof. F. Kahuda vymyslel místo biopole mentiony [25, 26]. Fyzice dosud neznámé biopole nebo mentiony působí podle této představy na senzibila a prozrazují přítomnost vody, rud, indikují nemoci i geopatogenní zóny. Mentiony může senzibil i sám vysílat a odražené s informací o hledaném předmětu zase přijímat.

Obecně je možné tuto koncepci charakterizovat jako představu o existenci páté interakce, která z nějakých důvodů (ať už principiálních nebo pro malou citlivost přístrojů) uniká fyzikální indikaci, zatímco senzibil – speciálně to vybraný a cvičený člověk s mimořádnými schopnostmi (dokonalejší než jakýkoli přístroj) – na mentiony nebo biopole reaguje.

Konečně je tu třetí, otevřeně okultní představa. Ta tvrdí, že schopnosti senzibila (proutkaře) se zcela vymykají přírodním vědám (a vlastně vědě vůbec). V této koncepci se pak pokládá za samozřejmé i to, že senzibil úspěšně určí (podle přinesené fotografie nebo předmětu, s kterým daná osoba přicházela do styku, podle jeho vlasu atd., někdy i jen podle jména) diagnózu neznámé osoby vzdálené třeba tisíce kilometrů (viz např. [14]), že čte na dálku myšlenky, má telepatické a jasnovidecké schopnosti, pohybuje předměty působením psychických sil, atd. Tím spíše pak je senzibil schopen určit místa ohrožující zdraví, ať už v terénu nebo v bytech.

Okultní hledisko u nás proutkaři a jejich zastánci aspoň na veřejnosti donedávna odmítali. Po tom, co materialistická filozofie přestala být výlučnou státem uznávanou filozofií, lze pozorovat náznaky toho, že mnozí z těch, kteří přiřazovali senzibily a geopatogenní zóny k vědě, se přikloní k okultnímu hledisku nebo k hledisku okultismu blízkému [27]. Tento přístup umožňuje nerespektovat postupy závazné pro vědecky koncipovaný experiment a umožňuje také nahradit důkaz existence samotného jevu axiómem. Toto odpoutání psychotroniců a psychoenergetiků od přírodních věd by zřejmě bylo přijatelné i pro fyziku a vědu vůbec.

Zatím je první koncepcí, jejímž příkladem je i přetištěná ukázka, u nás nejrozšířenější. Hlásil se k ní i prezident Mezinárodní společnosti pro psychotroniku PhDr. Z. Rejda (viz např. [6], kde se výslovně uvádí, že jevy jako je telepatie, jasnovidnost, telekineze a proutkaření jsou „bezpečně prokázány“, že však zatím nic nesvědčí o existenci dalšího typu energie). Tato koncepcí je však neudržitelná. Známé fyzikální interakce jsou totiž dnes prozkoumány velmi důkladně. I kdyby se připustila (krajně nepravděpodobná a nikým a ničím nepotvrzená) představa, že člověk má v těle dosud

nepoznaná a při tom extrémně citlivá čidla registrující různá známá záření nebo pole, na která známé smysly nereagují, nebo dokonce že je zdrojem elektromagnetických vln v oboru VKV, a je tedy podle PhDr. Z. Rejdáka „do jisté míry“ něco jako „pochodující krátkovlnná vysílačka“ [5], je konfigurace geopatogenních zón, jak je vyznačují proutkaři, pomocí známých fyzikálních jevů nedosažitelná. Tuto koncepci je proto nutné jednoznačně odmítnout.

Druhá koncepce vyžaduje především důkaz existence páté interakce. Třetí – okultní – představa existenci proklamovaných jevů předpokládá, nepatří však do vědy.

Vyjmenované tři koncepce vypadají diametrálně rozdílně, mají však jedno společné: pokládají za nesporné, že proutkař (senzibil) indikuje bez účasti známých smyslů vlivy (způsobené buď známými, nebo neznámými činiteli), které ohrožují zdraví člověka.

Je-li tomu tak, pak to jsou stejné vlivy jako ty, které mu údajně umožňují objevovat proutkem vodu, rudy, kabely zakopané pod zemí, nemoci v těle člověka a indikovat řadu dalších jevů. I v těchto případech je totiž vyloučeno, aby známá fyzikální pole či jiné známé fyzikální procesy umožňovaly proutkaři objevovat s pomocí proutku podzemní vodu či jiné zcela skryté objekty, jak to proutkaři a jejich zastánci tvrdí. Ipro tuto schopnost proutkaře je nutné – pokud skutečně existuje – předpokládat existenci dosud neznámé (páté) interakce, pokud chceme zůstat v oblasti vědy.

Na rozdíl od vyznačování geopatogenních zón, kde není možné údaj proutkaře objektivně ověřit, hledání konkrétních předmětů proutkem může být dobře použito k metodicky přesnému, a tedy kritiky nenapadnutelnému experimentu. Nehodí se k tomu tak zvané hledání podzemní vody v terénu, kdy proutkař chodí po pozemku a občas hlásí, že v tom kterém místě je pod zemí pramen a případně v jaké je hloubce, jak to literárně dokonale popsal Karel Čapek [28]. Tyto údaje se totiž ověřují jen s vynaložením značných nákladů, a – především – v terénu se proutkař může orientovat podle geologické situace, kterou vidí, případně i podle hydrogeologických map, které si může předem prohlédnout. Má-li hydrogeologické znalosti a praktické zkušenosti, měly by jeho údaje (samozřejmě nikoli o pramenech, ale o výskytu podzemní vody) značně překračovat pravděpodobnost pouhého hádání (náhody). Mimochodem – i náhodné hádání může být velmi úspěšné, jestliže jde o lokalitu, kde se podzemní voda v nevelké hloubce vyskytuje skoro všude.

Pokusy prováděné dvojnásob slepou metodou, při kterých proutkař hledá předmět, který si sám vybral (například ukrytý minerál, brož, radioaktivní preparát, mosaznou tyč, kabel, vodu v nádobě, miny) nebo jev, o němž je přesvědčen, že na něj proutkem reaguje (napětí v síťové šňůře, svítící, ale zakrytou obrazovku televizoru, magnetické pole permanentního magnetu nebo elektromagnetu) vycházejí však pro proutkaře naprosto neúspěšně: údaje proutku zůstávají v mezích pravděpodobnosti pouhého náhodného hádání přesto, že si proutkař před pokusem reakci na vybraný předmět či jev vyzkoušel. Pokud věděl, kde předmět je (nebo zda indikovaný jev je přítomen či nikoli – například že síťová šňůra je připojena na síť), reakce se dostavovala správně. Následující pokus prováděný ve stejné situaci, ale dvojnásob slepou metodou, tj. tak, že ani osoba, která doprovází proutkaře a zapisuje jeho údaje, neví, kde je hledaný předmět uložen, vyjde neúspěšně, tj. s výsledkem stejným, jaký lze očekávat při náhodném hádání. Jeden z mnoha takových pokusů prováděných u nás je popsán i s podrobným vylíčením použité

metody v [29], několik dalších s jinými senzibily v [30]. Velké množství dalších je možné najít například v [12, 31]. Z nich je možné jednoznačně usoudit, že proutek neposkytuje proutkaři žádné informace o podzemní vodě, dutinách, kabelech a vůbec o jakýchkoli jiných předmětech nebo jevech.

Fyzikální mechanismus pohybu proutku popsal velmi důkladně prof. E. Kašpar [32, 33]. Chování napruženého proutku je nečekané a patří k málo známým fyzikálním paradoxům. I mnozí fyzikové podlehnou pocitu, že proutek se pohybuje v jejich rukou sám, proti jejich vůli, ačkoli je naprosto jasné, že nečekaně velký moment síly vzniká v důsledku lability rovnovážné polohy proutku při malé výchylce úhlu, v kterém proutkař proutek drží (obr. 4, 5), od této rovnovážné polohy. Jiné proutkařské pomůcky (obr. 6–8) se ovládají rovněž rukou nebo rukama, avšak mechanismus jejich pohybu je jiný. Všechny proutkařské pomůcky mají však tu společnou vlastnost, že na nepatrnou, většinou nepostřehnutelnou změnu polohy rukou nebo prstů reagují dobře viditelným pohybem nebo změnou směru, kterým „ukazují“. Ani sám proutkař (pokud nepodvádí) neví, že pohyb způsobuje svými rukama, a je přesvědčen, že proutek či jiná pomůcka reaguje na nějaký vnější signál.

Ze všeho toho, co je o proutkaření a geopatogenních zónách známo, jednoznačně vyplývá, že proutkaření a hledání geopatogenních zón pomocí proutku je činnost veskrze iracionální, která nemá s vědou nic společného. Tento jistě nutný a logický závěr však neznamená, že činnost proutkaře (a posouvání postelí v bytech podle jeho doporučení) je vždycky škodlivá.

Například se občas může stát, že nová poloha postele je výhodnější třeba tím, že spáče neruší pouliční osvětlení, nebo je dál od radiátoru ústředního topení, od studené zdi či podobně. Nicméně hlavní příčina kladných ohlasů na doporučení proutkaře je zřejmě zcela jiná.

V současné době jsou neurologické obtíže v pořadí výskytu zdravotních poruch u našich občanů na třetím místě. Patrně se na tom podílí i dřívější politicky neutěšená situace, jejímž důsledkům se vyhnul málokdo. Nicméně konkrétní příčiny neurologických a psychických obtíží je někdy velmi nesnadné odhalit, mimo jiné i proto, že naše zdravotnictví je celkově ve špatném stavu a psychoterapií se zabývá jen výjimečně. K odstranění uvedených obtíží však mohou právě psychoterapeutické metody přispět často účinněji než fyzikální terapie nebo medikamenty. Doporučení senzibila přestěhovat postele nebo židle v bytě může mít svým sugestivním působením psychoterapeutický účinek a zlepšit i objektivně zdravotní stav příslušného pacienta, pokud jsou jeho potíže nervového původu. Mají-li potíže jiné příčiny, zlepší se – zpravidla jen na krátkou dobu – aspoň subjektivní pocit nemocného.

Přetištěný leták vyvolá u člověka s přírodovědeckým vzděláním upřímný úsměv nad hloupostmi, které jsou v něm uvedeny. Nezasvěcenému člověku, který tomu, co je v textu uvedeno, věří a přitom trpí například nespavostí, může však přemístění postele pomoci k dobrému spánku, aniž by se přejídal prášky pro spaní. Účinek autosugesce známý jako placebo-efekt tak může být pozitivně využit, aniž to proutkař i pacient vědí.

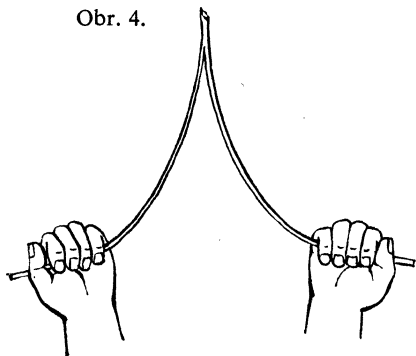
Psychoterapeutické působení senzibila-proutkaře však v sobě skrývá i vážná nebezpečí. Proutkař může například tvrzeními o velké hustotě intenzivních křížicích se geopatogenních zón v bytě vyvolat u důvěřivých lidí takové obavy, že se naopak jejich

psychický a nervový stav zhorší, popř. se zbytečně přestěhují nebo prodají se ztrátou vlastní domek. Pověra o geopatogenních zónách může dokonce způsobit těžké poškození zdraví nebo předčasnou smrt v těch případech, kdy se člověk se začínajícími příznaky vážné nemoci spolehne na posouvání postele, nevyhledá včas lékaře a zanedbá účinnou léčbu.

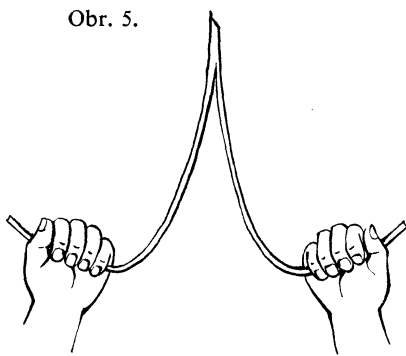
Jiné, rovněž velmi vážné nebezpečí vyplývá ze skutečnosti, že propagace o zhoubných účincích geopatogenních zón odvádí pozornost od skutečně existujících vlivů, které vážně poškozují naše zdraví. Ty, jak známo, nepocházejí z hlubin země, ale z exhalátů ve vzduchu, ze znečištěných řek, z nevhodně ukládaných jedovatých odpadů ze závodů, z nerozumného přehánění chemického hnojení a chemického hubení hmyzu a plevelů, atd.

Jestliže je (při hodně dobré vůli a maximální snaze k toleranci) možné najít v propagaci posouvání nábytku a vyhýbání se patogenním zónám i některé pozitivní prvky, není

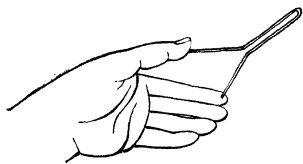
Obr. 4.

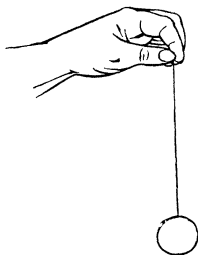
Obr. 5.

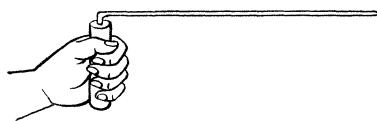
Obr. 4—5. Po uchopení proutku podhmatem tak, že vrchol vidlice míří nahoru, stačí postupně povolovat svaly rukou vytočených do této nepřírodní polohy (obr. 4), aby se konce proutku nakonec ohnuly tak, že směřují nepatrně vzhůru (obr. 5). Tato poloha proutku je labilní, což způsobí, že proutek se po jakémkoli i nepatrném vychýlení bez dalšího přičinění proutkaře sám stáčí do nové polohy, při které jsou konce proutku namířeny směrem od jeho vrcholu. Tato poloha je stabilní a napětí proutku je v ní menší. Ohne-li proutkař proutek tak, že přejde do labilní polohy, stačí nepatrný pohyb rukou k tomu, aby se proutek překlopil.

Obr. 6.

Obr. 7.

Obr. 8.

Obr. 6—8. Jiné proutkařské pomůcky a způsob jejich držení: 6: vlastovka, 7: siderické kyvadlo, 8: L-tyčka.

v tvrzeních o jejich existenci a vlastnostech možné najít nic, co by umožňovalo zařadit proutkaření a vyznačování geopatogenních zón do vědy. Četná fakta svědčí o tom, že to mnohým lidem – možná většině – nevadí. Pracovníkům vědy by to však vadit mělo. I když celá historie lidstva dokazuje, že v ní iracionální přístup k světu hrál až donedávna větší roli než přísně ověřovaná vědecká fakta, řešit budoucí problémy na přelidněné planetě iracionálními metodami nemá naději na úspěch. V této souvislosti je jakékoli propagování nepravd a pověr v konečném působení negativní, i když může krátkodobě poskytnout příjemnou iluzi jednotlivcům i celým společenským seskupením.

Literatura

- [1] *Potřebujete poradit? Geopatogenní zóny.* Rudé právo 23. ledna 1989, str. 5.
- [2] V. PATROVSKÝ: *Hledáme vodu a škodlivé zóny.* Chatař č. 12, (1989) str. 282.
- [3] MIROSLAV PROVOD: *Biopole kouzla zbavené.* Žena a mčda č. 11 (1988).
- [4] Československý rozhlas 19. 12. 1988, 08.00–08.30. V pořadu A léta běží vyprávěl JAROSLAV SAMEK. Připravila a slovem provázela MARIE HOUŠKOVÁ.
- [5] *Záhady kolem nás 1–10.* Časopis Rozhlas, č. 26–36, 1987. Série rozhovorů s Ph.Dr. ZDEŇKEM REJDÁKEM.
- [6] *Psychotronika – věda plná překvapení.* Lidová demokracie, 23. ledna 1987. Rozhovor JANA ZVELEBILA s Ph.Dr. ZDEŇKEM REJDÁKEM.
- [7] *Mentální energie. Co je biokomunikace?* Magazín Co vás zajímá č. 2 (1989) 76–78, šifra Emkal. *Mentální energie. Věci, které berou dech.* Magazín Co vás zajímá č. 3 (1989) 76–78, připravil JAN KOVÁČ; rozhovor s prof. ing. SVATOPLUKEM VALENTIŮ, děkanem fakulty chemicko-inženýrské při VŠCHT v Praze.
- [8] *Kde se měří záhady.* DANA ŠÁTAVOVÁ (oddíl „Z bloku reportérů“), Práce, 3. června 1989, str. 3 sobotní přílohy.
- [9] MIROSLAV BOUŠKA: *HYDROGEOLOGIE, geoanemální zóny a člověk.* Chatař č. 7. (1989), str. 6–7.
- [10] *Energie na skladě.* Vlasta, ročník 43/1989, str. 14–16. Připravila MIRJANA NIMRICHTROVÁ, fotografovala DANIELA ŠYKOROVÁ.
- [11] Povolení 1948/1157/BR/88 odboru obchodu a služeb Obvodního národního výboru v Praze 2 vydané p. Jaroslavou Samkovou pro vyhledávání vod pro kopané a vrтанé studně, jejich čištění a dezinfekci, osazování a montáž čerpadel a vyhledávání geopatogenních zón.
- [12] OTTO PROKOP / WOLF WIMMER: *Wünschelrute, Erdstrahlen, Radiästhesie. Die okkulturn Strahlenfühligkeitslehren im Lichte der Wissenschaft.* 3., völlig bearbeitete Auflage. Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1985.
- [13] Praktické využití psychotroniky. V. mezinárodní konference o psychotronice. Sborník, Bratislava 1983. Vydal Dom techniky ČSVTS Bratislava.
- [14] 6th INTERNATIONAL CONFERENCE ON PSYCHOTRONIC RESEARCH „PSYCHOTRONICS – SCIENCE NOWADAYS – NEW TECHNOLOGY“. Zagreb, 13–16 november 1986. Vydalo Prirodoslovno društvo „Ljekovita biljka“ Zagreb, 1986. Editor: IVAN NOSAL.
- [15] *Výzkum a praktické využití biolokace, I. díl.* Vydala československá vědecko-technická společnost, nositel řádu práce. Knihnice ČSVTS FEL, Praha 1987.
- [16] V. PATROVSKÝ: *Mylné cesty k psychické energii* Rozhledy matematicko-fyzikální, ročník 66 (1987/1988), č. 2, říjen, str. 58–62. *Proutkaření bez proutku a bez virgule.* Rozhledy matematicko-fyzikální, ročník 66 (1987/1988), č. 8, duben, str. 335–336.
- [17] ZDENĚK GARDAVSKÝ: *Technická problematika geopatogenních zón v Olomouci.* Ve sborníku [13], 2. díl, str. 125–138.
- [18] VÁCLAV NEČAS: *Vliv geopatogenních zón na zdraví člověka.* Ve sborníku [13], 2. díl, str. 139–145.

- [19] ZDENĚK MEISNER: *O geoaktivních zónách*. T 89-10 (1989), str. 27—30.
- [20] *Průvodce po psychotronice*. Věda a technika mládeži č. 8, str. 22—24, 1990.
- [21] JOSEF SUCHÁNEK: *Geopatogenní zóny v zemědělství a jejich kompenzace*. Ve sborníku [13], 1. díl, str. 216—221.
- [22] S. W. TROMP: *Psychical Physics*. Elsevier Publishing Company, inc., New York—Amsterdam—London—Brussels, 1949.
- [23] PhDr. ZDENĚK REJDÁK v diskusi v Klubu školství ROH o fyzice a modernizovaných pověrách, pořádané 16. 2. 1989 Pražskou pobočkou Jednoty československých matematiků a fyziků.
- [24] VALDEMAR GREŠÍK na besedě o psychoenergetice a fyzice, pořádané Kulturním domem v Mostě 24. května 1988.
- [25] FRANTIŠEK KAHUDA: *Superinfragravitační sjednocení sil a fundamentální záření hmot*. Závěrečná výzkumná zpráva. Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Fakulta chemického inženýrství. Praha, srpen 1985.
- [26] FRANTIŠEK KAHUDA, LADISLAV ŠÍR: *Silové účinky mentální energie. Fyzikální projevy aktivované hmoty*. Průběžné výzkumné zprávy. Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Psychoenergetická laboratoř. Praha, září 1982.
- [27] Z. REJDÁK: *Psychotronika — most mezi vědou a náboženstvím*. Obzory 10 (1990).
- [28] KAREL ČAPEK: *O proutkařství*. Ve sbírce Sloupky (1938).
- [29] LUDĚK PEKÁREK, MILAN ROJKO: *Proutkaření bez iluzí*. Věda a technika mládeži č. 2, 1990, str. 40—41.
- [30] J. WINTER: *Průběžná zpráva o proutkaření*. Věda a technika mládeži 16 (1990), str. 44—45.
- [31] R. A. FOULKES: *Dowsing Experiments*. Nature 229 January 15 (1971) 163—168.
- [32] EMIL KAŠPAR: *Proutkaření*. Rozhledy matematicko-fyzikální 52 (1973—1974) č. 2, str. 61—72; č. 3, str. 112—117; č. 4, str. 155—166.
- [33] EMIL KAŠPAR: *Proutkaření*. Rozhledy matematicko-fyzikální 68 (1989—1990), č. 1, str. 15; č. 2, str. 57.